

НАПЯМ 1. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА В ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-1>

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА СТУДЕНТАМИ ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Бедрій Мар'ян Миронович

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
докторант кафедри історії держави, права
та політико-правових учень
юридичного факультету*

*Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Потреба коректної й ефективної реалізації правових норм вимагає вдосконалення знань про феномени правової дійсності. До таких складних явищ належить звичаєве право, що реально існує в суспільстві. Юридична наука продовжує вивчати цю багатоаспектну проблему та формувати теоретичну базу для вирішення практичних завдань. Водночас варто обговорити питання про звичаєве право як навчальну дисципліну.

Вперше ідея такої навчальної дисципліни виникла ще в XIX ст. – її запропонував М. Іванишев. Однак вона не була підтримана тогочасним керівництвом Київського університету та російською владою. Зі зрозумілих причин такої навчальної дисципліни не було і в радянський період української історії. Проте Київський університет (КНУ імені Тараса Шевченка) повернувся до згаданої ідеї та реалізував її на початку XXI ст. – «Звичаєве право» викладається для студентів юридичного факультету. Крім того, під дещо іншим кутом зору ця дисципліна викладається і для студентів філологічного факультету згаданого університету.

Відомо, що «Звичаєве право» як навчальна дисципліна згодом викладалася і в інших київських закладах вищої освіти – Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова, Міжрегіональній академії управління персоналом тощо. Поза межами української столиці «Звичаєве право» як навчальна дисципліна траплялася в рідкісних випадках. Серед прикладів можна вказати

Львівський національний університет імені Івана Франка та Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

У процесі створення університетських курсів зі звичаєвого права викладачі (Н. Толкачова [1], О. Івановська [2], О. Мельниченко [3], Л. Кушинська [4] та ін.) підготували й опублікували низку навчальних посібників. Вони дозволяють зрозуміти, які питання виносилися для вивчення в ході лекційних і практичних занять, а також самостійної роботи.

У Львівському національному університеті імені Івана Франка «Звичаєве право» вперше було запропоновано як вибіркову навчальну дисципліну в 2016 р. Тоді для вивчення її обрали 79 студентів другого курсу юридичного факультету. Робоча програма, згідно з якою викладається «Звичаєве право» у Львівському національному університеті імені Івана Франка, складається з таких восьми тем:

- Теоретичні основи правового звичаю;
- Генезис і еволюція звичаєвого права у світі;
- Формування української традиції звичаєвого права;
- Правовий звичай як джерело сучасного українського права;
- Правовий звичай у правових системах сучасності;
- Міжнародне звичаєве право;
- Правові звичаї міжнародної торгівлі;
- Судові механізми застосування звичаєвого права.

Представлений список тем відображає поєднання різноманітних аспектів звичаєвого права як явища суспільної дійсності, а тому ґрунтується на кількох блоках науково обґрунтованих знань – теоретичному (поняття, ознаки, види, функції та форми правового звичаю); історичному (ретроспективний аналіз походження й еволюції звичаєвого права в Україні та світі); практичному (пояснення реальної чинності правового звичаю в сучасних умовах); компаративному (порівняння позицій правового звичаю в правових системах сучасних держав); та міжнародному (визначення ролі правового звичаю в міждержавних відносинах і міжнародній торгівлі).

Метою навчальної дисципліни «Звичаєве право» є формування теоретичних знань про звичаєве право, сприяння особистому розвитку та вироблення практичних навиків виявлення і застосування правових звичаїв. Ця мета конкретизується у завданнях навчальної дисципліни – пізнанні теоретичної та історичної бази звичаєвого права; підвищенні рівня правової культури, важливою складовою якої є звичаєве право; з'ясуванні змісту та чинності правових звичаїв.

З одного, боку звичаєве право мало основоположне значення для формування правової традиції та становлення правової культури України, а з іншого – його застосування в сучасних умовах є дуже

обмеженим. Поясненням цьому є радянський період поборювання українського звичаєвого права та домінування позитивістського підходу до праворозуміння в сучасній українській юриспруденції. Хоча чинне українське законодавство допускає можливість застосування звичаєвих норм у судовій практиці, ці випадки є поодинокими.

Судді або уникають такого застосування, або застосовують звичаєву норму субсидіарно – як доповнення до норми законодавства, на підставі якої де-факто вирішується справа. Практика Антимонопольного комітету України щодо виявлення порушень «торгових і чесних звичаїв» також загалом є невдалою – відомо про низку скасованих рішень комітету про порушення чесної конкуренції. Адміністрації українських портів складають зводи звичаїв, які містять не тільки звичаєві норми порту, але й розпорядження та накази керівництва, фрагменти інших нормативно-правових актів тощо. Приклади неправильного застосування, спричиненого нерозумінням явища звичаєвого права можна продовжити й далі.

Відтак, існує дисонанс між правовою традицією українського народу та реальним станом застосування звичаєвого права органами та посадовими особами держави. Припускаю, що основною причиною цього явища є відсутність можливості вивчення звичаєвого права під час підготовки правничих кадрів. Тому новітні покоління юристів повинні мати таку можливість. Принаймні, це могло би створити передумови для належного застосування норм звичаєвого права в сучасній Україні, адже таке застосування неможливе без наявності коректних знань про відповідне явище.

За результатами навчання випускник юридичного факультету повинен знати теоретичні засади та властивості правового звичаю як джерела права; історичні витоки і тенденції розвитку звичаєвого права в Україні та світі; місце правового звичаю у правових системах сучасності; роль і значення правового звичаю як регулятора міжнародних відносин та міжнародної торгівлі; особливості судових механізмів звичаєвого права тощо. Також йому варто вміти розрізняти правові, побутові, релігійні й етичні звичаї; аналізувати зміст і з'ясовувати походження правового звичаю; визначати пріоритетні сфери звичаєво-правового регулювання суспільних відносин; здійснювати порівняльний аналіз правових звичаїв різних народів і держав; виявляти наявність або відсутність усталених практик і звичаїв у конкретних правовідносинах.

Таким чином, звичаєве право становить навчальну дисципліну в системі вищої освіти України. Як правило, цей курс є вибіркоvim та викликає значний інтерес серед студентів. Передусім йдеться про здобувачів вищої юридичної освіти – майбутніх юристів, адвокатів,

прокурорів, нотаріусів, суддів тощо. Саме вони покликані забезпечити належне виявлення та правильне застосування правових звичаїв у суспільному житті, а відтак гарантувати чинність звичаєвого права в правовій системі України. Ця потреба відповідає українській правовій традиції та умовам сучасного розвитку держави, а тому вивчення звичаєвого права студентами юридичних факультетів є корисним, доцільним і навіть необхідним.

Література:

1. Толкачова Н. Є. Звичаєве право. Київ : Київський університет, 2006. 367 с.
2. Івановська О. П. Звичаєве право. Етнотворчий аспект. Київ : ЕксОб, 2002. 264 с.
3. Мельниченко О. В. Звичаєве право. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 96 с.
4. Кушинська Л. А. Звичаєве право України. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 209 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-351-7-2>

ВІЛЬНА ОДУХОТВОРЕНА ОСОБИСТІТЬ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Братасюк Марія Григорівна

доктор філософських наук, професор

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Право є духовно-культурним феноменом, формою буття загально-людських цінностей, тому його реалізація – це процес об'єктивації низки ідеальних смислів, що являють водночас собою загальнолюдські цінності. Оскільки право втілює характерні антропологічні риси, то і його здійснення є відображенням розмаїтих антропологічних характеристик. Людина не завжди має потребу в праві як гуманістичному феномені, якби це парадоксально не звучало. Для людей, що живуть своїм власним егоїстичним інтересом, що не визнають інших рівноцінними собі, право не складає цінності. Людина має сягнути такого рівня духовно-культурного розвитку, коли вона відчує потребу в праві як формі буття людської духовності, в тих цінностях, які складають його суть, коли вона відчуває прагнення опредметнити ці